

Nucleaire ontwapening anno 2018

Eerste reflectie PAX op de AIV-adviesaanvraag
over de toekomstige rol van kernwapens

29 mei 2018

Inleiding

Op 15 maart jl. stuurden minister Blok (BZ) en minister Bijleveld (DEF) een adviesaanvraag aan de Adviesraad van Internationale Vraagstukken (AIV) over de toekomstige rol van kernwapens. PAX verwelkomt het idee van een grondige analyse van de huidige en toekomstige rol van kernwapens en de rol die voor de NAVO als geheel en Nederland in het bijzonder is weggelegd. PAX gaat ervanuit dat de grondslag van deze adviesaanvraag niet is dat er een rol is voor kernwapens, maar dat het uitgangspunt is óf er in de toekomst een rol voor kernwapens zal zijn. Redenen om te betwijfelen of kernwapens een rol moeten blijven spelen zijn recente veranderingen in de internationale en nationale context, zoals het toenemende risico van de inzet van kernwapens, de belofte van het huidige kabinet om zich actief in te zetten voor nucleaire ontwapening en de groeiende parlementaire en maatschappelijke druk hieraan concrete invulling te geven. In deze notitie gaat PAX in hoofdlijnen in op deze adviesaanvraag.

Door recente ontwikkelingen zoals het nieuwe Amerikaanse kernwapenbeleid (Nuclear Posture Review 2018), de nucleaire retoriek tussen de VS en Rusland en spanningen met andere actoren (o.a. Noord-Korea) is het risico op het gebruik van kernwapens groter dan ooit te voren. “Het kabinet zet zich, binnen het kader van de bondgenootschappelijke verplichtingen, actief in voor een kernwapenvrije wereld, gezien de grote risico’s van proliferatie van deze wapens”, aldus het regeerakkoord van het huidige kabinet.¹ De maatschappelijke steun én mogelijkheid voor Europa en Nederland om de nodige bijdrages te leveren aan een kernwapenvrije wereld is op dit moment groter dan ooit. De laatste ontwikkelingen rondom de Joint Comprehensive Plan of Action (JCPOA) laten bijvoorbeeld zien dat Europa als een steeds belangrijkere speler in het internationale veld wordt gezien. Door de aanneming van het VN-Kernwapenverbod spreken steeds meer landen zich tijdens internationale discussies en bilaterale gesprekken uit tegen elke vorm van betrokkenheid bij kernwapens.² In 2016 tekenden 45.000 Nederlandse burgers en prominente Nederlanders voor een verbod op kernwapens en deed een diverse groep maatschappelijke organisaties dezelfde oproep.³ Ook het parlement riep de regering de afgelopen jaren meerdere malen op zich tijdens internationale conferenties en middels concrete nationale stappen actiever in te zetten voor nucleaire ontwapening.⁴ Concrete uitvoering van deze moties is tot op heden echter uitgebleven. In mei 2018 riepen drie coalitiepartijen, gesteund door zeven oppositiepartijen, middels motie Sjoerdsma c.s. dan ook met rede de regering op ‘een strategie te formuleren om wereldwijde nucleaire ontwapening te bevorderen’.⁵

De NAVO blijft beweren dat “wapenbeheersing, ontwapening en non-proliferatie een belangrijke rol blijven spelen bij het bereiken van de veiligheidsdoelstellingen van het bondgenootschap”, terwijl de alliantie tegelijkertijd bevestigt dat “zolang er kernwapens bestaan, de NAVO een nucleaire alliantie blijft”. PAX ziet dat de regering een kernwapenvrije wereld ten doel stelt maar de eigen verantwoordelijkheid in deze ver van zich afschuift. Zo worden bijvoorbeeld motie Van Dijk, die stelt dat de ‘vervanger van de F-16 geen nucleaire taak mag hebben’⁶ en motie Voordewind die oproept om ‘in overleg met Amerika te werken aan het gefaseerd afstoten van de Nederlandse kernwapentaak’⁷ niet uitgevoerd. Bovendien stemde Nederland als enige aanwezige land tegen het VN kernwapenverbod.⁸

De huidige complexe geopolitieke context, de aanwezigheid van 15.000 kernwapens, jarenlang verlopen nucleaire ontwapeningsbeloftes en de groeiende oproep binnen de VN om het gebruik van massavernietigingswapens te beperken, dan wel te verbieden,⁹ vragen om nieuwe perspectieven die geen rol toekennen aan kernwapens. Nederland zou, mede in haar eigen benoemde rol als bruggenbouwer tussen kernwapenstaten en niet-kernwapenstaten, net als bij veel andere veiligheids- en ontwapeningsvraagstukken een leidende rol kunnen en moeten vervullen.

Vraag 1 | Hoe beoordeelt de Adviesraad de nucleaire veiligheidscontext van de NAVO, mede gezien de geopolitieke, doctrinaire en technologische veranderingen in de Euro-Atlantische regio en daarbuiten? Hoe beoordeelt de Adviesraad specifiek de gevolgen voor de NAVO van de nucleaire en ballistische ontwikkelingen in Rusland? Wat zijn hiernaast de gevolgen van de nucleaire aspiraties van en ontwikkelingen in Noord-Korea, Iran en eventueel andere landen? Welke rol spelen niet-statelijke actoren in deze veiligheidscontext?

De nucleaire veiligheidssituatie is de afgelopen jaren ten negatieve veranderd. De toegenomen spanningen tussen Rusland en het Westen hebben ertoe geleid dat het dreigen met massavernietiging weer meer plek heeft gekregen in militaire doctrines en geopolitieke relaties. Dit is het gevolg van de expliciete weigering van alle betrokken landen om daadwerkelijke stappen te zetten richting nucleaire ontwapening. Kernwapenbezitters China, Frankrijk, Rusland, de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk hebben er allen voor gekozen hun kernwapenarsenalen en overbrengingsmiddelen te moderniseren. Rusland en de VS hebben er daarbij voor gekozen de functionele inzetbaarheid van een deel van hun arsenaal te vergroten, wat de doctrinaire en geopolitieke rol van kernwapens vergroot. Zij hebben er ook voor gekozen de ruime meerderheid van statelijke actoren de rug toe te keren door zich actief te verzetten tegen het diplomatieke proces dat in juli 2017 leidde tot het VN-Verdrag over het Verbod op Kernwapens. Ondanks hoge internationale waardering voor de Nederlandse deelname aan de onderhandelingen over de tekst van dit verdrag en diverse Kamermoties en Kamervragen¹⁰, kiest Nederland ervoor dit kernwapenverbod niet te tekenen. Bovendien blijft het een negatieve rol spelen door binnenkort nieuwe Amerikaanse kernwapens toe te laten op Volkel en door de aanschaf van de 'nuclear capable' F-35 die de mogelijkheden om kernwapens in te zetten vergroot, tegen de wens van de Tweede Kamer in.

De aspiraties van Iran waren effectief ingedamd met de JCPOA-overeenkomst, waarin het mogelijk is gebleken de Iraanse nucleaire activiteiten adequaat te verifiëren en in te perken. De keuze van de VS om dit internationale verdrag eenzijdig te schenden is ernstig en de potentiële gevolgen voor de veiligheid van Europa zijn groot. Verdere destabilisering van het Midden-Oosten en mogelijke nuclearisatie van Saoedi-Arabië en uiteindelijk Iran kunnen niet worden uitgesloten. Hoewel het primair de verantwoordelijkheid van Iran is om niet over te gaan tot de productie van kernwapens, kan het Iran sterken in haar eerdere besluit geen nucleaire aspiraties na te streven, wanneer Nederland er met EU-bondgenoten in slaagt de Amerikaanse schending van de JCPOA ongedaan te maken en aangekondigde stappen om Iran verder te isoleren terug te draaien.

Gezien Nederland zegt zich actief in te zetten voor een kernwapenvrije wereld, zou het zich moeten verzetten tegen elk voorstel dat de drempel om kernwapens in te zetten verlaagt en het risico van het gebruik van kernwapens vergroot. Dergelijke drempelverlagende voorstellen binnen de Euro-Atlantische regio met betrekking tot het mogelijk gebruik van kernwapens zijn terug te vinden in de Nuclear Posture Review 2018 (NPR 2018).¹¹ Diverse analisten, waaronder experts van de Federation of American Scientists (FAS), wijzen erop dat de Nuclear Posture Review 2018 een aantal zorgwekkende veranderingen bevat, mede doordat het indruist tegen de nucleaire ontwapeningsbelofte zoals vastgelegd in artikel VI van het Non-proliferatieverdrag. De VS wil de komende jaren twee nieuwe types "bruikbare" kernkoppen ontwikkelen, de zogeheten 'low-yield' kernkoppen. Bovendien worden de omstandigheden uitgebreid waarin de VS kernwapens overweegt in te zetten. In de Nuclear Posture Review 2018 wordt expliciet gesproken over een 'return of Great Power Competition' en wordt uitdrukkelijk verwezen naar het gevaar dat uitgaat van Rusland, China, Noord-Korea, Iran en niet-statelijke actoren.¹² Dezelfde strekking is eveneens terug te vinden in de nieuwe Amerikaanse Nationale Veiligheidsstrategie¹³ en de nieuwe Nationale Defensiestrategie.¹⁴ De Nuclear Posture Review 2018 stelt bovendien

dat de VS “*will examine opportunities for additional allied burden sharing in the nuclear deterrence mission*”.¹⁵ De Nuclear Posture Review gaat hiermee in tegen een centrale pijler van het Strategische Concept van de NAVO van 2010¹⁶, dat in 2010 in Lissabon door alle bondgenoten werd aangenomen. In dat Strategisch Concept spreekt de NAVO namelijk uit zich in te zullen zetten om de omstandigheden te creëren voor een kernwapenvrije wereld.

In een nieuw rapport van het Nuclear Threat Initiative (NTI) stellen internationale experts dat de aanwezigheid van Amerikaanse tactische kernwapens in Europa geen militair nut heeft, terwijl ze wél het risico verhogen op nucleaire incidenten, blunders of terroristische incidenten: “*The current security environment should not preclude Washington and NATO from reviewing NATO’s nuclear posture (...) Given these added risks, it is past time to revisit whether these forward-based weapons are essential for military deterrence and political reassurance (...) There are strong arguments for NATO to move to a safer, more secure and more credible nuclear posture without forward-deployed US nuclear weapons in Europe.*”¹⁷ Nederland zou naar aanleiding van bovenstaand rapport en de recente geopolitieke, doctrinaire en technologische veranderingen haar kernwapentaak binnen de NAVO moeten herzien.

Resolutie 1540 van de VN Veiligheidsraad is opgesteld om te voorkomen dat niet-gouvernementele actoren materialen verwerven die nodig zijn om massavernietigingswapens te produceren. Het werk van de 1540-Commissie is verschillende keren vernieuwd en biedt een sterk multilateraal kader om te verhinderen dat materialen die noodzakelijk zijn voor de vervaardiging van massavernietigingswapens, in handen vallen van niet-statelijke actoren.

Vraag 2 | In hoeverre zijn de nucleaire doctrine, het nucleaire beleid en de nucleaire capaciteiten van de NAVO voldoende uitgerust voor deze veiligheidscontext? Hoe kan de NAVO verzekeren dat het eigen nucleaire beleid succesvol kan worden uitgevoerd? Hoe verhouden het conventionele beleid en de conventionele capaciteiten van de NAVO zich daartoe?

De NAVO heeft op dit moment drie kernwapenbezittende landen (Frankrijk, het VK en de VS) en vijf ‘host nations’ (België, Duitsland, Italië, Nederland en Turkije). Conventioneel blijven de NAVO-bondgenoten gezamenlijk superieur aan alle potentiële agressors. De collectieve financiering voor conventionele NAVO-defensieve taken is ongeëvenaard, de kwaliteit van personeel en middelen evenzeer.

De slagvaardigheid van de NAVO is momenteel wel behoorlijk aangetast, maar is veroorzaakt door interne, politiek-ideologische spanningen. De weerstand die repressief Turkije oproept in West-Europese landen tegen doet de alliantie geen goed. De manier waarop de Amerikanen de veiligheid van Europa op het spel zetten door de JCPOA te schenden en de strategische ongeloofwaardigheid van de huidige Amerikaanse overheid zijn zeer ondermijnend. Bovendien moet in acht worden genomen dat de prioriteiten van NAVO-leden momenteel ver uiteen lopen.

Het succes van de NAVO in het bewaren van Europese veiligheid is niet primair afhankelijk van de nucleaire capaciteiten van de alliantie. De rol van kernwapens is uiteindelijk beperkt. Alleen in de relatie met Rusland spelen kernwapens een wezenlijke rol. In een conflict met conventionele tegenstanders, statelijk en niet-staatelijk, spelen kernwapens geen rol. Niet-kernwapenstaten achten het niet realistisch dat NAVO-landen massavernietigingswapens in zullen zetten in een conventioneel conflict.

Vraag 3 | Hoe beoordeelt de Adviesraad de rol die de NAVO speelt op het gebied van nucleaire wapenbeheersing, ontwapening en non-proliferatie? In hoeverre sluit het eigen nucleaire beleid van de NAVO aan bij de bondgenootschappelijke waarden en inzet op dit vlak? Welke mogelijkheden zijn er om concreet te kunnen bijdragen aan het scheppen van de voorwaarden voor een kernwapenvrije wereld?

De rol van de NAVO op gebied van wapenbeheersing en non-proliferatie is verwaarloosbaar en op gebied van ontwapening niet positief gebleken. Bij wapenbeheersing is de NAVO doorgaans geen actor en zijn het normaliter bilaterale of multilaterale processen tussen statelijke actoren geweest die tot daadwerkelijke ontwapening hebben geleid (zoals bijvoorbeeld bij de Strategic Arms Limitation Talks (SALT I en SALT II), de Strategic Arms Reduction Treaties (START, new START) en het Intermediate-Range Nuclear Forces (INF)-verdrag).

Non-proliferatie is succesvol vormgegeven op VN-niveau, waarbij de NAVO als militaire alliantie geen rol speelt. Wel heeft de NAVO laten zien zich flexibel aan te passen aan nieuwe wapenbeheersingsafspraken en de verboden op verschillende wapensystemen (biologische wapens, chemische wapens, landmijnen en clustermunities) snel geïncorporeerd te hebben.

Tijdens toetsingsconferentie van het Non-Proliferatieverdrag in 2010 zijn NAVO-bondgenoten die kernwapens bezitten of vallen onder de nucleaire paraplu een verplichting aangegaan om de rol van kernwapens in hun veiligheidsstrategie en doctrines te verminderen. De niet-nucleair gewapende bondgenoten zijn verantwoordelijk voor het eisen van naleving van die overeenkomst.¹⁸ De NAVO blijft beweren dat “wapenbeheersing, ontwapening en non-proliferatie een belangrijke rol blijven spelen bij het bereiken van de veiligheidsdoelstellingen van het bondgenootschap, zowel het succes als het falen van deze inspanningen kan een directe impact hebben op de bedreiging omtrent NAVO. Tegelijkertijd bevestigt de alliantie dat “zolang er kernwapens bestaan, de NAVO een nucleaire alliantie blijft”.

De keuze van de NAVO om ook na de Koude Oorlog de ‘forward deployed’ kernwapens en ‘nuclear burden sharing’ niet af te bouwen heeft wel een direct en negatief effect op kansen voor internationale ontwapening. Ook in deze context herhaalt PAX de bovengehaalde waarschuwing van internationale experts van de Nuclear Threat Initiative (NTI), die stellen dat de aanwezigheid van Amerikaanse kernwapens in Europa geen militair nut heeft, terwijl ze het risico verhogen op nucleaire incidenten, blunders of terroristische incidenten (zie vraag 1).

Vraag 4 | Wat is de rol van de drie kernmachten binnen de NAVO en hoe beïnvloeden de nationale nucleaire doctrines van deze kernmachten het overkoepelende bondgenootschappelijke nucleaire beleid? Wat is binnen het nucleaire beleid van de NAVO de rol van Amerikaanse sub-strategische kernwapens in Europa? Welke waarde moet de NAVO toekennen aan het concept van ‘burden sharing’?

Het is zeer opmerkelijk dat Frankrijk, het VK en de VS er door hun bondgenoten niet op worden aangesproken dat ze hun kernwapenarsenalen niet afbouwen maar juist moderniseren. Ook Nederland heeft zich hiertegen niet uitgesproken. Naast dat artikel VI van het Non-Proliferatieverdrag (NPV) de kernwapenbezittende landen verplicht hun kernwapenarsenalen af te bouwen, wint Europese veiligheid er strategisch gezien niet bij als bijvoorbeeld het VK en Frankrijk eigen kernwapens behouden en staat het denuclearisering van het continent in de weg.

De plaatsing van Amerikaanse tactische kernwapens in Nederland, België, Duitsland, Italië en Turkije en het delen van operationele taken en verantwoordelijkheden onder NAVO-lidstaten heeft een aantal negatieve gevolgen. Het zorgt ervoor dat de in toenemende mate

onberekenbare Amerikaanse overheid een onacceptabel groot effect heeft op de ruimte die Europese bondgenoten hebben om Europese veiligheid vorm te geven. Daarnaast verschaft het Rusland een argument om zelf ook non-strategische kernwapens te behouden. Bovendien beschouwen meerdere landen de aanwezigheid van tactische kernwapens in 'host nations' als Nederland als een schending van het NPV (artikel II).

Het concept 'burden sharing' is van groot belang voor de NAVO. Burden sharing is een manier om verantwoordelijkheden, taken en kosten te delen, bevordert interoperabiliteit en een gezamenlijke strategische cultuur. *Nuclear* burden sharing is echter maar één specifieke vorm van *burden sharing* en niet de meest geschikte of nuttige. Het is een relatief statische vorm van *burden sharing* die maar beperkte mogelijkheden biedt om echt kosten, taken en verantwoordelijkheden te poolen. De afgebakende nucleaire commandostructuur zorgt er ook voor dat de interoperabiliteit als gevolg van *nuclear burden sharing* weinig opbrengt voor conventionele taken.

Vraag 5 | Net als alle andere landen binnen het bondgenootschap heeft Nederland in NAVO-verband een kernwapentaak. Op welke wijze kan Nederland de juiste invulling blijven geven aan het uitvoeren van deze bondgenootschappelijke taak? Welke waarde moet Nederland toekennen aan het concept van 'burden sharing'?

Niet alle landen binnen de NAVO hebben een kernwapentaak. Naast de VS, het VK en Frankrijk als kernwapenbezitters, en Nederland, België, Duitsland en Italië die Amerikaanse kernwapens herbergen en vliegtuigen en piloten paraat houden voor het gebruiken van kernwapens, heeft een groep van nog eens tien landen ondersteunende taken zoals bijtanken, reconnaissance, air support en radar-diensten. Onder de bondgenoten bevinden zich daarentegen landen die een afwijkend nucleair beleid hebben. IJsland en Litouwen. Denemarken, Noorwegen en Spanje laten in vreedstijd geen kernwapens op hun grondgebied toe. IJsland, Denemarken en Noorwegen hebben bovendien hun havens gesloten voor marineschepen die geschikt zijn om kernwapens te dragen. De Verenigde Staten heeft haar kernwapens al verwijderd uit Engeland, Griekenland en Canada.

Het bovenstaande geeft aan dat de NAVO in het verleden heeft laten zien flexibel te staan ten opzichte van nationale afwegingen op gebied van nucleair beleid. De betrouwbaarheid van Nederland als goede NAVO partner zal dan ook niet geschaad worden door het instellen van een verbod op kernwapens. Nederland heeft dus alle mogelijkheid om de kernwapentaak te beëindigen en in te ruilen voor bijdragen aan conventionele *burden sharing* die wel praktisch inzetbaar zijn, efficiënt bijdragen aan het poolen van conventionele defensietaken, capaciteiten en kosten én passen bij de herhaaldelijk door Nederland beleden ontwapeningsdoelen.

Met het afstoten van de kernwapentaak speelt Nederland zichzelf vrij om, net als de meeste landen die geen lid zijn van de NAVO, een positieve bijdrage te spelen in internationale ontwapeningsprocessen. Tegelijkertijd maakt het capaciteit en fondsen vrij die ingezet kunnen worden voor het verder ontwikkelen van conventionele niche-capaciteiten die ingezet kunnen worden in NAVO, EU, VN of ander verband. Het vasthouden aan de Nederlandse kernwapentaak is geen van buitenaf opgelegd gebod, maar is een eigen keuze die politiek onnodig, strategisch onverstandig en ethisch onverdedigbaar is. De manier waarop Nederlandse ministers tot nu toe publieke debatten over kernwapentaken en de kernwapens in Volkel uit de weg gaan, ondermijnt openbare en democratische verantwoording voor een strategisch belangrijk vraagstuk. De Nederlandse bevolking maakt zich zorgen over de aanwezigheid van kernwapens en steunt een einde aan de Nederlandse kernwapentaken.¹⁹ Bovendien zou regering hiermee voldoen aan de uitvoering van de ingediende en aangenomen moties in de afgelopen decennia. In 2010 riep de

motie van Velzen/Azough de regering op 'niet langer te hechten aan de bescherming van het Europese vasteland door middel van de aanwezigheid van Amerikaanse kernwapens'.²⁰ In 2013 stelde motie Van Dijk (SP) dat de 'vervanger van de F-16 geen nucleaire taak mag hebben'²¹ en riep de motie Sjoerdsma (D66) in 2014 op om 'in NAVO-verband te pleiten voor de beëindiging van de Nederlandse kernwapentaak'.²² In 2016 riep de Kamer op in de motie Voordewind (ChristenUnie) om 'in overleg met Amerika te werken aan het gefaseerd afstoten van de Nederlandse kernwapentaak'.²³

Vraag 6 | De veiligheid van het bondgenootschap is ook gebaat bij het voorkomen van een nucleair incident of ongeluk, of een nucleaire inzet door miscalculatie of miscommunicatie. Op welke wijze kan de NAVO bijdragen aan nucleaire risicoreductie?

De rol van de NAVO bij nucleaire risicoreductie is beperkt. Operationele risicoreductie is primair de verantwoordelijkheid van kernwapenbezitters en dat moet zo blijven. Wel is het zo dat de NAVO op beleidsniveau kan bijdragen door de rol van kernwapens terug te dringen en uit te faseren. Alleen de fysieke verwijdering van kernwapens biedt garantie dat nucleaire miscalculatie of miscommunicatie voorkomen worden. In het kader van veiligheid van de bondgenootschap herhaalt PAX nogmaals de bovengehaalde waarschuwing van internationale experts van de Nuclear Threat Initiative (NTI), die stellen dat de aanwezigheid van Amerikaanse het risico verhogen op nucleaire incidenten, blunders of terroristische incidenten (zie vraag 1 en 3). Dit risico kan verlaagd worden door de verwijdering van de tactische kernwapens op Nederlands en Europees grondgebied.

Conclusie: complexe realiteit vraagt om verantwoordelijke stappen Nederland

Terwijl het kleine aantal landen dat kernwapens bezit de aantallen kernwapens, potentieel gebruik en retoriek vergroot, zet de internationale gemeenschap historische stappen om nucleaire ontwapening op de agenda te houden. Europa, en met name bruggebouwer Nederland, zou hierin haar verantwoordelijkheid moeten nemen en deze positieve ontwikkelingen moeten ondersteunen. Landen als Nederland, die toezeggen zich actief in te zetten voor een kernwapenvrije wereld, horen niet mee te gaan met voorstellen die de drempel om kernwapens in te zetten verlagen en het risico van het gebruik van kernwapens vergroten. De regering zou zich daarom moeten uitspreken tegen het nieuwe Amerikaanse kernwapenbeleid (Nuclear Posture Review 2018) dat de ontwikkeling van nieuwe kleinere en 'bruikbare' kernwapens aankondigt en het risico op het gebruik van kernwapens verhoogt.

De kracht van de NAVO hangt niet af van de aanwezigheid van Amerikaanse kernwapens in Europa. De NAVO heeft zich in het verleden laten zien flexibel te staan ten opzichte van nationale afwegingen op gebied van nucleair beleid en Nederland brengt het NAVO-bondgenootschap niet in gevaar als het een einde maakt aan betrokkenheid bij nucleaire taken en plaatsing van kernwapens in Nederland. De regering zou uitvoering moeten geven aan de wens van het parlement en de Nederlandse bevolking actieve nationale stappen te zetten, zoals de verwijdering van de tactische kernwapens op Nederlands en Europees grondgebied en ondertekening van het VN-Kernwapenverbod.

Bronvermelding

- ¹ 'Vertrouwen in de toekomst', Regeerakkoord 2017, pag. 47
<https://www.kabinetformatie2017.nl/binaries/kabinetformatie/documenten/publicaties/2017/10/10/regeerakkoord-vertrouwen-in-de-toekomst/Regeerakkoord+2017-2021.pdf>
- ² Op 7 juli 2017 namen 122 landen in de VN in New York de verdragstekst van de 'Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons' aan (<http://undocs.org/A/72/206>). Inmiddels hebben bijna 60 landen het verdrag ondertekend (<https://www.un.org/disarmament/list-of-countries-which-signed-tpnw-on-opening-day-20-september-2017/>); UN Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons, aangenomen op 7 juli 2017, https://treaties.un.org/doc/Treaties/2017/07/20170707%2003-42%20PM/Ch_XXVI_9.pdf
- ³ 45.000 mensen tekenden het Teken tegen Kernwapens burgerinitiatief van PAX, de ASN Bank en het Rode Kruis: <https://www.paxvoorvrede.nl/actueel/nieuwsberichten/meerderheid-kamer-nederland-moet-onderhandelen-over-internationaal-kernwapenverbod>; 2000 kernwapens staan op scherp, doe iets!, NRC, 7 juni 2017, <https://www.nrc.nl/nieuws/2017/06/07/2000-kernwapens-op-scherp-doe-iets-10966231-a1562008>.
- ⁴ Overzicht aangenomen moties Tweede Kamer (2010-heden), <https://nonukes.nl/overzicht-van-aangenomen-moties-in-de-tweede-kamer-over-nucleaire-ontwapening/>
- ⁵ Motie Sjoerdsma c.s., 15 mei 2018, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-33694-15.html> (Kamerstuk 33 694, nr 15)
- ⁶ Motie van Dijk, 6 november 2013 (Kamerstuk 33 736 nr 14), <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-33763-14.html>
- ⁷ Motie Voordewind, 28 april 2016 (Kamerstuk 34419 nr 12), <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-34419-12.pdf>.
- ⁸ 'Historisch verbod op kernwapens aangenomen in de Verenigde Naties in New York – Nederland stemde als enige land tegen; een nadere analyse', PAX, juli 2017, https://nonukes.nl/wp-content/uploads/2017/07/170721-Policy-Brief-Kernwapenverbod-aangenomen-Analyse_DEF2.pdf
- ⁹ 'Securing our common future: An Agenda for Disarmament', 2018, United Nations Secretary General António Guterres. <https://www.un.org/disarmament/sg-agenda/en/index.html>
- ¹⁰ Overzicht van ingediende moties en gestelde Kamervragen omtrent gewenste Nederlandse steun voor het VN-kernwapenverbod: <https://nonukes.nl/tweede-kamer-aan-regering-stem-voor-onderhandelingen-kernwapenverbod/>
- ¹¹ Nuclear Posture Review 2018. <https://media.defense.gov/2018/Feb/02/2001872886/-1/-1/1/2018-NUCLEAR-POSTURE-REVIEW-FINAL-REPORT.PDF>
- ¹² Nuclear Posture Review 2018, pag. 6.
- ¹³ 'National Security Strategy of the United States of America', december 2017. <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2017/12/NSS-Final-12-18-2017-0905.pdf>
- ¹⁴ 'Summary of the 2108 National Defense Strategy of the United States of America: Sharpening the American Military's Competitive Edge', <https://www.defense.gov/Portals/1/Documents/pubs/2018-National-Defense-Strategy-Summary.pdf>
- ¹⁵ 'Nuclear Posture Review 2018', pag. 21.
- ¹⁶ 'Strategic Concept for the Defence and Security of the Members of the North Atlantic Treaty Organization', NATO Summit in Lisbon (2010). https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_publications/20120214_strategic-concept-2010-eng.pdf
- ¹⁷ 'Building a Safe, Secure, and Credible NATO Nuclear Posture', pag. 1, 4, NTI (2018) https://www.nti.org/media/documents/NTI_NATO_RPT_Web.pdf
- ¹⁸ Slotdocument van de 2010 NPT Review Conference [https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=NPT/CONF.2010/50%20\(VOL.I\)](https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=NPT/CONF.2010/50%20(VOL.I))
- ¹⁹ 'Hierom zijn we beter af zonder kernwapens', Rode Kruis, 9 april 2018, <https://www.rodekruis.nl/nieuwsbericht/kernwapens-nooit-antwoord/>
- ²⁰ Motie van Velzen Azough, 21 april 2010 (Kamerstuk 32 123 V nr 86), <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-32123-V-86.pdf>.
- ²¹ Motie van Dijk, 6 november 2013 (Kamerstuk 33 736 nr 14), <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-33763-14.html>
- ²² Motie Sjoerdsma, 18 maart 2014 (Kamerstuk 333783 nr (10) <https://www.parlementairemonitor.nl/9353000/1/9vvij5epmj1ey0/vji6i2llecw1>
- ²³ Motie Voordewind, 28 april 2016 (Kamerstuk 34419 nr 12), <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-34419-12.pdf>.

